

Povijest engleske književnosti

Uvod

»Povjesničar bi se mogao postaviti usred ljudske duše, tijekom određena vremena, tijekom niza vjekova, ili u određeni narod. Mogao bi proučavati, opisivati, pripovijedati sve događaje, sve preobrazbe, sve revolucije koje bi se zbile u unutarnjem životu čovjeka; i kada bi stigao do kraja, imao bi povijest civilizacije toga naroda i to u vremenu koje bi izabrao.«

(Guizot, *Civilisation en Europe*, str. 25)¹

¹ H. Taine nije naveo točan naslov. Trebalo bi stajati: Guizot, *Histoire de la civilisation en Europe*, str. 25. [op. prev.]

Povijest se promijenila proteklih stotinu godina u Njemačkoj te proteklih šezdeset godina u Francuskoj - i to proučavanjem književnosti.

Ljudi su otkrili da književno djelo nije tek puka igra mašte, usamljeni hir neke usijane glave, nego vjerna slika običaja neke sredine i znak izvjesnoga stanja duha. Iz toga su zaključili da se na temelju književnih spomenika može otkriti način kako su ljudi osjećali i mislili prije mnogo stoljeća. To su pokušali i u tome su uspjeli.

Razmišljali su o tim načinima osjećanja i mišljenja te su procijenili da su to činjenice od prvorazredne važnosti. Uvidjeli su da su one povezane s najznačajnijim događajima; da ih objašnjavaju i da ti događaji objašnjavaju njih, da im ubuduće treba dati mjesto u povijesti, i to jedno od najviših. To su im mjesto dali, i otada vidimo da se u povijesti sve promijenilo: predmet, metoda, sredstva, shvaćanje zakona i uzroka. Ovdje ćemo pokušati izložiti tu promjenu, onakvu kakva nastaje i kakva treba nastati.

I.

*Povijesni dokumenti samo su naznake
pomoću kojih treba ponovno uspostaviti
vidljiv individuum*

Dok okrećete velike krute stranice nekoga »in folija«, požutjele listove nekoga rukopisa, ukratko, neku pjesmu, zakonik, simbol vjere, što prvo primjećujete? Svakako to da on nije nastao sam od sebe. On je samo kalup nalik na okamenjenu školjku, otisak nalik na jedan od onih oblika što ih je u kamenu ostavila neka životinja koja je živjela i uginula. Pod ljušturuom bila je životinja, a pod dokumentom bio je čovjek. Zašto proučavate ljušturu, ako ne zato da biste zamislili životinju? Isto tako proučavate dokument samo zato da biste upoznali čovjeka; ljuštura i dokument su mrtvi ostaci i vrijede samo kao tragovi cjelovitoga i živoga bića. Upravo do toga bića treba dospjeti; upravo njega treba pokušati rekonstruirati. Varamo se kad proučavamo dokument kao da postoji sâm za sebe. To znači postupati sa stvarima kao običan znalac i zapasti u iluziju da se iz knjiga može sve naučiti. Ustvari, ne postoje ni mitologija, ni jezici, već jedino ljudi koji raspoređuju riječi i slike u skladu s potrebama svojih organa i prema izvornom obliku svojega duha. Dogma sama po sebi nije ništa; pogledajte ljude koji su je stvorili, recimo portret iz 16. stoljeća, kruto i odlučno držanje nekoga biskupa ili nekoga engleskog mučenika. Ništa ne postoji samo kroz pojedinca; upravo tog pojedinca treba upoznati. Kad smo ustanovili podrijetlo dogmi, ili klasifikaciju spjevova, ili razvoj struktura, ili preobrazbu idioma, samo smo prokrčili put; prava povijest pojavljuje se samo kad povjesničar,

kroz vremensku udaljenost, počne nazirati živoga čovjeka, čovjeka koji radi, koji je podložan strastima, koji ima navike, čovjeka s vlastitim glasom i crtama lica, pokretima i odjećom - posebnoga i potpunoga poput onoga kojega smo maloprije ostavili na ulici. Pokušajmo dakle ukloniti, koliko god je to moguće, taj veliki vremenski razmak koji nas sprječava da promatramo čovjeka svojim očima, *očima svoje glave*. Što se nalazi ispod lijepih glatkih listova današnjega spjeva? Suvremeni pjesnik, čovjek poput Alfreda de Musseta, Hugoa, Lamartinea ili Heinea, koji je studirao i putovao, u crnom odijelu i rukavicama, kojega su gospođe rado gledale i koji bi uvečer u društvu izgovorio pedeset pozdrava i dvadesetak dosjetki, koji je ujutro čitao novine, obično stanovao na drugom katu, nikad previše veseo jer je razdražljiv, naročito stoga što je, u ovoj gruboj demokraciji u kojoj se gušimo, gubitak časti silno povećao njegove zahtjeve uzdižući njegovu važnost, i što istančanost njegovih uobičajenih osjećaja izaziva kod njega želju da se drži Bogom. Eto što opažamo ispod suvremenih *meditacija* i *soneta*.

Jednako tako, iza neke tragedije iz 17. stoljeća postoji pjesnik, primjerice pjesnik poput Racinea, otmjen, odmjeren, dvorjanin, dobar govornik, s veličanstvenom perikom i cipelama s vrpcama, monarhist i gorljiv kršćanin, »koji je od Boga primio dar da ne crveni ni u jednom društvu, ni u društvu kralja, ni u društvu crkvenih velikodostojnika«; vješt u zabavljanju vladara, u tome da mu na lijepi francuski prevodi »galski jezik Amyota«, pun poštovanja prema velikašima, ne zaboravljajući nikada u njihovu društvu »gdje mu je mjesto«, uslužan i suzdržljiv u Marlyu kao i u Versaillesu, usred popisanih ukrasa uljuđene i dekorativne prirode, usred naklona, ljupkosti, vještina i istančanosti nagizdane gospođe koja ujutro ustaju da bi zaslužila pravo nasljedstva, i dražesnih gospođa koje

na prste nabrajaju rodoslovlja da bi imale pravo sjesti u prisutnosti kralja. Potom proučite Saint-Simona i Pérello-ve bakroreze, kao što ste maločas proučili Balzaca i akvarele Eugènea Lamija.

Isto tako, kad čitamo neku grčku tragediju, prva nam briga treba biti da zamislimo Grke, to jest ljude koji žive polugoli, u vježbaonicama ili na javnim trgovima, pod blistavim nebom, pred najnježnijim i najplemenitijim kraljicima, zaokupljene jedino time da svoje tijelo učine okretnim i snažnim, da razgovaraju, da raspravljaju, da glasuju, da gusare za domovinu, inače dokone i skromne, kojima su kućni namještaj tri bokala, a hrana dvije srdele u ćupu za ulje, koje poslužuju robovi koji im osiguravaju slobodno vrijeme za njegovanje duha i vježbanje tijela, a jedina im je želja da imaju najljepši grad, najljepše svečane povorke, najljepše ideje i najljepše ljude. Povrh toga jedan kip, kao primjerice Meleagra ili Tezeja iz Partenona, ili pak pogled na ono Sredozemno more, blistavo i modro poput svilene tunike i iz kojeg se uzdižu otoci kao mramorna tijela, uz to dvadeset rečenica izabranih iz Platona ili Aristofana reći će vam mnogo više od mnoštva rasprava i komentara.

Jednako tako, opet, da biste shvatili jednu indijsku Puranu, počnite time što ćete sebi zamisliti oca obitelji koji se, »nakon što je vidio sina na koljenima svoga sina«, u skladu sa zakonom povlači u samoću, sa sjekirom i vrčem, pod stablo banane pokraj potoka, prestaje govoriti, sve češće posti, ostaje gol između četiri vatre, i ispod pete vatre, to jest pod strahovitim suncem koje neprekidno proždire i obnavlja sve žive stvari; koji, naizmjenice, tjednima drži svoju moć zamišljanja prikovanu za Brahmino stopalo, zatim za koljeno, pa za bok, pa za pupak, i tako redom sve dok se od napora što ga iziskuje napregnuta meditacija ne pojave priviđenja, dok svi oblici bića, izmiješani i pretvoreni jedan u drugi, ne zatrepere kroz tu gla-

vu zahvaćenu vrtoglavicom, dok čovjek, nepokretan, zaustavljajući dah, ukočena pogleda, ne ugleda svijet kako poput dima iščezava iznad univerzalnoga i praznoga Bića, u koje se želi sunovratiti. Prema tome, putovanje u Indiju bila bi najbolja poduka; u nedostatku boljega, poslužiti će priče putnika, zemljopisna, botanička i etnološka djela. U svakom slučaju, istraživanje treba da bude isto. Jezik, zakonodavstvo, vjeronauk uvijek su samo apstraktne stvari; ono potpuno je djelatni čovjek, tjelesni i vidljivi čovjek koji jede, hoda, bori se, radi; ostavite po strani teoriju ustava i njihova ustroja, teoriju religija i njihova sustava, i pokušajte gledati ljude u njihovim radionicama, u njihovim uredima, na njihovim poljima, s njihovim podnebljem, njihovim tlom, njihovim kućama, njihovom odjećom, njihovim usjevima, njihovim jelima, kao što to činite kada, iskrcavši se u Engleskoj ili u Italiji, gledate lica i pokrete, pločnike i krčme, građanina koji se šeta i radnika koji pije. Moramo se što bolje pobrinuti da, koliko je to moguće, nadomjestimo trenutačno osobno, neposredno i opipljivo promatranje, koje više ne možemo obavljati; jer je to jedini put koji omogućuje da upoznamo čovjeka; učinimo prošlost prisutnom; da bismo ocijenili neku stvar, ona nam mora biti pred očima; ne postoji doživljaj predmetâ koji nisu tu. Bez sumnje, takva je rekonstrukcija uvijek nepotpuna; ona može dati samo nepotpune sudove, no s tim se čovjek mora pomiriti; više vrijedi i krnje poznavanje nego nikakvo ili pogrešno, a jedini način da otprilike upoznamo nekadašnja djelovanja jest taj da što je moguće potpunije vidimo nekadašnjega čovjeka.

To je prvi korak u povijesti; učinjen je u Europi s renesansom imaginacije, potkraj prošloga stoljeća, s Lessingom, Walterom Scottom; nešto kasnije u Francuskoj sa Chateaubriandom, Augustinom Thierryjem, M. Micheletom i mnogima drugima. Evo sada drugoga koraka:

II.

*Tjelesni i vidljivi čovjek samo je znak
pomoću kojega treba proučavati
nevidljivog i unutaršnjeg čovjeka.*

Kada svojim očima promatrate vidljivog čovjeka, što u njemu tražite? Nevidljivoga čovjeka. Riječi koje dopiru do vaših ušiju, pokreti, stav, odjeća, postupci i opipljiva djela svake vrste, za vas su samo izrazi; u njima se nešto izražava, duša. Pod izvanjskim čovjekom krije se unutarnji čovjek, a i taj drugi očituje se samo kroz prvog. Promatrate njegovu kuću, njegov namještaj i njegovu odjeću; to činite tražeći u njima tragove njegovih navika i njegovih sklonosti, stupanj njegove otmjenosti ili prostote, njegova rasiptništva ili štedljivosti, njegove gluposti ili oštroumnosti. Slušate njegov razgovor, i uočavate promjene u njegovu glasu, promjene u njegovu držanju; tako sudite o njegovu žaru, o njegovoj neusiljenosti i njegovoj veselosti, ili o njegovoj odlučnosti i krutosti. Proučavate njegove spise, njegova umjetnička djela, financijske ili političke pothvate; to činite da biste odredili domet i granice njegove inteligencije, njegove domišljatosti i njegove hladnokrvnosti, da biste otkrili razinu, vrstu i uobičajenu moć njegovih ideja, na koji način razmišlja i odlučuje. Svi ti izvanjski znaci samo su putovi koji se spajaju u jednom središtu, i vi se njima upućujete samo da biste došli do toga središta; tamo je istinski čovjek, pod kojim podrazumijevam skup sposobnosti i osjećaja iz kojih proizlazi ostalo. Eto novoga svijeta, beskrajnog, jer svaki vidljiv čin povlači za sobom beskrajn niz razmišljanja, osjećaja, davnih ili skorih dojmova, koji su pridonijeli da taj čin izađe na svjetlo dana, i

koji, nalik velikim grebenima, duboko uronjenima u zemlju, dosežu u njemu svoj konačan i pojava oblik. Taj podzemni svijet je drugi, pravi predmet povjesničara. Kad je kritički dovoljno obrazovan, on pod svakim ukrasom neke građevine, pod svakim potezom na nekoj slici, pod svakom rečenicom nekog spisa može razabrati posebno osjećanje iz kojega su ukras, linija, rečenica proizašli; on prati unutarnju dramu koja se odigrala u umjetniku ili u piscu; izbor riječi, kratkoća ili dužina odjeljaka, vrsta metafora, naglasak stiha, slijed rasuđivanja, sve je za njega znak; dok njegove oči čitaju neki tekst, njegova duša i njegov duh prate neprekidan razvoj i promjenljiv niz osjećaja i zamisli iz kojih je tekst nastao; on od toga stvara *psihologiju*. Ako želite promatrati tu operaciju, pogledajte pokretača i uzor čitave velike suvremene kulture, Goethea, koji, prije nego što počinje pisati svoju *Ifigeniju*, po čitave dane crta najsavršenije skulpture, i koji, najzad, očiju ispunjenih plemenitim oblicima antičkoga krajolika, i duha prožeta skladnom ljepotom antičkoga života, uspijeva u samome sebi rekonstruirati navike i sklonosti grčke maske tako točno da je stvorio gotovo sestru blizanku Sofoklove Antigone i Fidijinih božica. To točno i dokazano naslućivanje iščezlih osjećanja danas je obnovilo povijest; ono je u prošlom stoljeću bilo skoro potpuno nepoznato; ljudi svih rasa i svih vjekova zamišljani su gotovo na isti način, Grk, barbarin, Hindus, čovjek Renesanse i čovjek 18. stoljeća kao da su izliveni u istom kalupu, i to prema apstraktnoj zamisli, koja je služila za čitav ljudski rod.

Poznavali su čovjeka, ali nisu poznavali ljude; nije se prodrlo u dušu; nije se vidjela beskrajna raznolikost i čudesna složenost duša; nije se znalo da je moralna struktura jednoga naroda i jednoga doba isto tako specifična i posebna kao fizička struktura jedne porodice biljaka ili jedne vrste životinja. Danas je povijest, kao i zoologija,

pronašla svoju anatomiju, i, kojoj god povijesnoj grani se posvetili, filologiji, lingvistici ili mitologiji, tim se putem mora ići da bi ona dala nove plodove. Između tolikih pisaca koji su, od Herdera, Otfrieda Müllera i Goethea, neprekidno nastavljali i ispravljali taj golem napor, neka čitatelj prouči samo dva povjesničara i dva djela, od kojih je jedno Carlyleov komentar o *Cromwellu*, a drugo Sainte-Beuveov *Port-Royal*; vidjet će s kakvom se točnošću, kakvom sigurnošću, kakvom dubinom može otkriti duša pod njezinim postupcima i djelima; kako se u starom generalu, umjesto prostački licemjerna častohlepnika, nailazi na čovjeka mučena mutnim sanjarijama melankolične mašte, ali praktična po nagonu i po sposobnostima, Engleza do srži, čudna i neshvatljiva za svakoga tko nije proučio podneblje i rasu; kako ga pomoću stotinjak razasutih pisama i dvadesetak okljaštrenih govora možemo pratiti od njegova imanja i konjskih zaprega do general-skoga šatora i protektorskoga prijestolja, u njegovoj preobrazbi i njegovu razvoju, u nemirima njegove savjesti i u njegovim odlukama državnika, tako da mehanizam njegove misli i njegovih djela postaje vidljiv i da intimna tragedija, neprekidno obnavljana i promjenljiva, koja je mučila ovu veliku mračnu dušu, prelazi, kao Shakespeareova tragedija, u dušu čitatelja. Vidjet će kako se, pod samostanskim svađama i pobunama kaluđerica, može pronaći veliki predio ljudske psihologije, kako pedeset karaktera, skrivenih pod jednoličnom decentnom naracijom, ponovno izranja na vidjelo svaki sa svojim značajem i bezbrojnim raznolikostima; kako se, pod teološkim raspravama i dosadnim crkvenim propovijedima, razabiru otkučaji uvijek živih srca, nastupi i slabljenja religioznoga života, nepredviđene promjene i lelujava zbrka prirode, prodori okolnoga svijeta, povremena osvajanja nebeske milosti, s takvom raznovrsnošću nijansi, da bi najbogatiji

opis i najgipkiji stil jedva uspjeli sabrati neiscrpnu ljetinu, koja je, zahvaljujući kritici, izrasla na ovom zapuštenom polju. Tako je što se toga tiče i drugdje. Njemačka, sa svojim duhom, tako prilagodljivim, tako širokim, tako spremnim za preobrazbe, tako sposobnim reproducirati najudaljenija i najčudnija stanja ljudske misli; Engleska, sa svojim duhom tako egzaktnim, tako sposobnim da se uhvati ukoštac s moralnim pitanjima, da ih točno odredi brojevima, težinom, mjerama, zemljopisom, statistikom, služeći se tekstovima i zdravim razumom; Francuska, najzad, sa svojom pariškom kulturom, sa svojim salonskim običajima, svojom neprestanom analizom karaktera i djela, sa svojom ironijom tako hitrom u uočavanju slabosti, sa svojom oštroomnošću tako izvježbanom u otkrivanju nijansi; svi su obrađivali isto područje, te se počelo shvaćati da nema povijesnoga područja gdje ne bi trebalo obrađivati taj duboki sloj, ako želimo vidjeti koristan urod kako niče iz brazda.

To je drugi korak; mi ga upravo činimo. On je djelo suvremene kritike. Nitko ga nije učinio tako točno i tako zamašno kao Sainte-Beuve; što se toga tiče svi smo njegovi učenici; njegova metoda obnavlja danas u knjigama, pa čak i u novinama, svu književnu, filozofsku i vjersku kritiku. Od nje treba poći da bismo započeli daljnju evoluciju. Ja sam više puta pokušao naznačiti tu evoluciju; po mojemu mišljenju, povijesti je ovdje otvoren novi put, i ja ću ga pokušati podrobnije opisati.

III.

*Uzroci stanja i djelovanja
unutarnjega i nevidljivoga čovjeka
neki su opći načini mišljenja i osjećanja*

Kad ste kod nekoga čovjeka promatrali i uočili jedno, dva, tri, zatim mnoštvo čuvstava, je li vam to dovoljno, i čini li vam se vaše znanje potpunim? Je li svaki zbroj zapažanja psihologija? To nije psihologija, i, ovdje, kao i u drugim slučajevima, poslije prikupljanja činjenica mora uslijediti istraživanje uzroka. Jesu li činjenice fizičke ili moralne, nije važno, one uvijek imaju uzroke; ima ih za slavljublje, za hrabrost, za istinoljubivost, isto onako kao za probavu, za mišićni pokret, za toplinu tijela. Porok i vrlina su proizvodi kao i sumporna kiselina i šećer, a svaki se složeni podatak rađa iz susreta drugih, jednostavnijih podataka od kojih ovisi. Potražimo dakle jednostavne podatke za moralne osobine, kao što ih tražimo za fizičke osobine i promatrajmo bilo koju pojavu: na primjer, duhovnu glazbu protestantske crkve. Postoji unutarnji uzrok koji je usmjerio duh vjernika prema tim ozbiljnim i jednoličnim napjevima, uzrok širi od svojega učinka, hoću reći opća ideja istinskoga vanjskog kulta koji čovjek duguje Bogu; ona je oblikovala arhitekturu hrama, srušila kipove, uklonila slike, uništila ukrase, skratila obrede, zatvorila vjernike u visoke klupe koje im zaklanjaju pogled i nametnula tisuću pojedinosti u ukrašavanju, u držanju i u čitavoj vanjštini. Ona sama proizlazi iz drugoga, općenitijeg uzroka, ideje o cjelokupnom ljudskom ponašanju, unutarnjem i vanjskom, molitvama, djelima, svim vrstama propisa kojih se čovjek mora pridržavati u odnosu prema

Bogu; ona je ustoličila učenje o Božjoj milosti, umanjila svećenstvo, promijenila sakramente, ukinula obavljanje vjerskih dužnosti i religiju discipline preobratala u religiju morala. Ta druga ideja, sa svoje strane, ovisi o trećoj, još općenitijoj: o ideji moralnoga savršenstva kakvo nalazimo u savršenom Bogu, nepogrešivom sucu, strogom čuvaru duša, pred kojim je svaka duša grijesna, dostojna kazne, nesposobna za vrlinu i spasenje, osim kroz krizu savjesti koju on izaziva i preporod srca do kojega on dovodi. To je vladajuća zamisao, koja se sastoji u uzdizanju dužnosti na stupanj neograničenoga gospodara ljudskoga života, i u obaranju svih idejnih uzora pred noge moralnome uzoru. Ovdje dotičemo ono što je bit čovjeka; naimе, da bismo objasnili to shvaćanje, moramo promatrati samu rasu, to jest Germana i čovjeka sa sjevera, njegov karakteran i duhovan ustroj, njegove najopćenitije načine razmišljanja i osjećanja, onu sporost i hladnoću osjećanja, koje ga sprječavaju da naglo i lako padne pod vlast čulnih zadovoljstava, onu grubost ukusa, onu nepravilnost i nagle promjene shvaćanja, koje u njemu sprječavaju rađanje lijepoga rasporeda i skladnih oblika, onaj prijezir prema vanjštini, onu potrebu za istinitim, onu privrženost apstraktnim i ogoljelim idejama koja u njemu razvija savjest nauštrb svega ostalog. Tu se istraživanje zaustavlja; naišli smo na neku osnovnu sposobnost, na neku crtu svojstvenu svim osjećanjima, svim shvaćanjima jednoga stoljeća ili jedne rase, na neku osobitost neodvojivu od svih postupaka njegova duha i njegova srca. To su veliki uzroci, jer su to uzroci opći i trajni, prisutni u svakom trenutku i u svakom slučaju, svuda i uvijek aktivni, neuništivi i na kraju, neminovno nadmoćni, jer slučajni događaji koji im se ispriječe, budući da su ograničeni i djelomični, na kraju popuštaju pred skrivenim i ustrajnim ponavljanjem njihova napora; tako su opća struktura stvari i velike crte

dogadaja njihovo djelo, a religije, filozofije, pjesništvo, vještine, oblici društva i obitelji, u konačnici su samo otis-
ci utisnuti njihovim pečatom.